

ПРЕЗЕНТАЦИЈА ИНДУСТРИЈСКОГ НАСЉЕЂА У ИДРИЈИ

Резиме

Идрија је најстарији рударски град у Словенији, што у исти мах значи да је у том простору и први модеран град: као архетип идустријских насеља, у каква се други слични крајеви развијају тек много касније. Тезу доказује њена индустријска архитектура, изграђена у времену од седамнаестог до двадесетог века. Данас град има, управо због тешке кризе у којој се налази екстракција живе, могућност односно прилику, наравно с поштовањем искуства и препорука међународних институција о одржавању наслијеђених структура, да мутира у први словеначки постиндустријски урбани састав и да се истовремено сврста на списак глобалног културног и техничког наслеђа у оквирума УНЕСКО-а.

Кључне ријечи: урбанистичко наслеђе, индустријско наслеђе, функционални интегритет, очување *in situ*, УНЕСКО

1. Увод

Истински о употребљив пројекат санације и конзервације структура које је могуће определијелити као архитектонско и урбанистичко наслеђе, могућ је само као резултат исцрпне аналитичке оцјене њиховог развоја у времену и простору. У предложеном примјеру приказан је најприје урбанистички паспарту у својој најширој димензији, а тек у другом плану слиједи детаљи и појединости као полазиште за сасвим конкретне предлоге.

2. Идрија, архетип индустријског града у Словенији

По Jacobu Burckhardt, први модеран европски град, чије ширење почиње 1492. године, јесте Ferrara (Addizione Erculea). У исто вријеме настаје на нашем тлу потпуно ново насеље, дословце из ничега: Идрија. Разлог томе је откриће живе (Hg), која је у оно вријеме изразито драгоцјена стратешка супстанца. Лако се веже са златом и сребром, и зато је најприје примјењују алхемичари, односно металурзи код екстракције поменутих елемената из руде и метала, а споредни производ поступака су боје (цинобер). Но, употребљавају је и као отров, као лијек против сифилиса, као кључан састојак експлозива и као амалгам, кориштен за израду огледала (што је у оно вријеме искључиво монопол Венеције). Први је запис о раду у идријском руднику из 1493. године. Документ настаје без сумње *post festum*. С мало фантазије могуће је рећи да су исте године откривени и идријска жива и Америка.

Ово изузетно подручје одмах постаје предмет међународног спора због настојања Венецијанаца да га преузму: најприје као корисници, затим као држава у наоружаном сукобу с Хабзбурговцима. Ради се о првом модерном европском конфликту, о некаквом експерименталном коалицијском рату *свих против свих*: котиљонским мијењањем партнера траје више од десет година (1508/1521). Венеција губи идријски териториј, који осваја у првом замаху, већ 1509. године. Рудник остаје више од четири стотине година у саставу хабзбуршке државе.

Даљи развој насеља може се подијелити на седам етапа:

(1)

Прву (формативну) фазу могуће је реконструисати прије свега на основу писане грађе која настаје на прелому из петнаестог у шестнаести вијек. Насеље је у цјелини изграђено у дрвету, организирано као архаична аморфна групација. Уникатна архитектура су само црква и замак *Gewerkepegg*, доста рана реализација новог ренесансног идеала четвороугаоног тлоцрта с аркадним двориштем и торњевима на угловима. Модерност насеља огледа се и у томе што оно остаје као цјелина незаштићено (без фортификација).

(2)

Други слој архитектонског наслеђа настаје у седамнаестом вијеку, када превлада црквена компонента с естетски амбициозним маниризмом. Тадашње утилитарно рударско градитељство не може се такмичити с естетиком, те остаје у другом плану, иако већ наговјештава даљи развој и у технолошком и у просторном погледу. Главни су нови акценти у изгледу насеља три цркве, потпуно у складу с католичком вјерском обновом послје слома протестантизма.

(3)

Осамнаести вијек је својеврсна кулминација развоја Идрије. У осталом словеначком простору расцвјетава се *естетски* барок, овдје доживљава свој апогеј *инжењерски* рационализам. Утемељена рационалистичком филозофијом појављује се цивилна архитектура већих мјера, лоцирана у *Стари трг*. Тамо је подигнуто, између осталог, и уникатно рударско позориште (1770). Првобитне дрвене и приземне рударске колибе постепено замјењују вишеспратне зграде као најамни стамбени објекти: тако настаје својеврсни идријски *перхавз* (Бергхаус).

(4)

Крајем осамнаестог вијека настаје тип аскетско недекоративне архитектуре, који се претвара у правило у *metternichovskom Vormärzu*. Фасаде губе барокни централни акценат, остају искључиво прозаични зидови с монотоним редом прозора, као да њихове димензије одређују *на клафтре* (на метар). Али, већину постојећих рударских кућа, које су документ начина на који живи пролетаријат, граде тек у деветнаестом вијеку, значи истовремено с богатим грађанским кућама.

(5)

Тада се, наиме, дефинитивно развије центар *буржоазне* Идрије: *Нови трг*. Интензивна градња или презиђивање нерударских кућа догађа се између 1870. и 1910. године. Тада настаје и једина градска вила високог стандарда (1896). Тип рударске куће се мијења тако да све више личи на конвенционалну најамну стамбену касарну. И то су *перхавзи*, само што је њихова морфологија *савременија* (у концепту тлоцрта као и у обликовању фасада). Они у Идрији представљају страни елемент који се данас фетишизира, јер је један од ријетких довољно видних остатака прошлости. С њима формирана улица је као урбанистички мотив који није карактеристичан за састав насеља у коме је градња по традицији *слободно неповезана*. Уједно почиње у дотада доста хомогено ткиво интерполација архитектуре с друштвеном садржином, која очи-

то превазилази наслијеђено мјерило. Изграђен је низ хисторицистички стилизованих *ераристичких* јавних зграда: школа (1874), општина (1898), болница (1899), реалка (1902).

(6)

Период послије Првог свјетског рата, за вријеме италијанске анексије, јесте продужење (али с мањим интензитетом) праксе промјена које су почеле у аустријској монархији. Идрију, на срећу, заобилази фашистоидни *модернизам*. Италијанска касарна грађена почетком тридесетих година на локацији која је у градској ведути екстремно испостављена, није ни у основи ни у фактури фасада нимало функционалистичка. У традиционалном духу обликована су и два такозвана *палацина*: зграде намијењене официрским становима су хибридна варијанта тосканске романтике. Процијењен као стратешки важан циљ, идријски је рудник бомбардован без праве потребе тек 1945. године. Ране које су тиме нанесене градском ткиву све до данас нису примјерно саниране.

(7)

Актуелну савремену градњу можемо да анализирамо истом методом као и традиционалну. Посљедњи еволуцијски период има двије фазе, социјалистичку и постсоцијалистичку. У *планском* социјализму структура површина које се зазиђују се шири на три начина, но у бити још увијек архаички некомпактно. Густоћа постојећих стамбених подручја повећава се функционалистичким конфекцијским објектима, центар града проширује се у простор некадашњег Ленштата, а на обали уз ријеку настаје најсавременије индустријско подручје. Бомбардовањем уништена црква у градском центру није обновљена него порушена, без сумње и из идеолошких разлога. Тиме настаје у градском ткиву просторно предимезионирана празнина. У послижератним јавним објектима одсликавају се све мане савременог градитељског укуса. Примјер каснофункционалистичког архитектонског израза, који кокетира с италијанским модним креаторством, представља објекат робне куће (1969/1971). Нова основна школа, сазирана у вријеме еуфоричне критике функционализма на прелому седамдесетих у осамдесете године (1979/1981), примјер је постмодерног обликовања. За нову станбену градњу карактеристична је типолошка хетерогеност. Поред група индивидуалних кућа, видни су и ту као и на другим мјестима стандардни блокови, чак и минијатурни солитери. Оваква разнородност многима смета, али у идријском саставу идеалне хармоније градског изгледа никада је није ни било. И у томе се огледа његова изузетност или чак *модерност*. Зато он с релативном лакоћом подноси и многе нове контрасте. Коначно, и пејзаж у коме Идрија лежи, екстремно је разгранат. У постсоцијализму би морала имати предност програмска рјешења подупрта егзактним анализама процеса из прошлости.

3. Идријска индустријска архитектура

Рудник и топионица живе користили су у свим временима огромне количине дрвета. До почетка деветнаестог вијека оно је било транспортирано само водним путевима. Зато су грађене једноставне *риже* и *клавже* (као бране за задржавање грађе). На подручју рудника балване су заустављале грабље. Обала намијењена складиштењу дрвета названа је *леништат*. У почетку је била ко-

риштена водна енергија и за погон рудничких пумпи. Вода је доведена по дрвеним или зиданим коритима. О томе говоре и топоними, означавајући технологију кориштења водне енергије или металуршке обраде руде: Том = Damm, Прингл = Brennhügel, Пронт = Brand, Ленштат = Landstatt, Башерија = Wäscherei (итд).

Друкчије од идријске градске структуре, могуће је идријску индустријску архитектуру, с обзиром на њену старост, подијелити само у три хоризонта: кључни критериј је енергија која је коришћена. Први хоризонт представљају објекти грађени прије изума парног погона, у другом су зграде формиране технологијама експанзивног капитализма деветнаестог вијека, прије употребе струје, док је трећи седимент све што је настало у двадесетом вијеку за вријеме посљедње радикалне модернизације рудника (прије његовог затварања). Као насљеђе се тако сматрају зграде намијењене производњи као и стамбени објекти за рударе.

(1)

Сачувана није ниједна од рудничких или рударских зграда, направљених од дрвета на традиционални тесарски начин, о чему свједоче цртежи Валвасора (1689) и Јожефа Мрака (1744 и 1770). Валвасорово портретирање објекта невјероватно је вјерно. Веома лако се препознају поједине функције представљених објеката. Зграде намијењене производњи већином су дрвене: скелет соха, учвршћених дијагоналним ручицама или *крижама*, прекривен даскама. Сличност с конструкцијама амбара и *везаног козолца* није случајна (могуће је да се ради о непрецизном цртежу традиционалних *брана*). Вода тече дрвеним коритима. Једна од тих дрвених зграда, претпоставља се да је то стара топионица, има одвод дима у облику пирамиде. Виде се гомиле *жлиндре*. Вијек касније постављена је нова топионица на Прејнути = Brennhütte (1745). Према добром аксионометричком приказу Јожефа Мрака, њена је конструкција још увијек рационално димензиониран гредни скелет, попуњен опеком (Riegelbau). Ради се о рјешењу које ће у изградњи индустријских објеката означавати ераричку штедљивост и бити актуелно од осамнаестог до двадесетог вијека. Прелаз у комплекснију градњу присутан је и код извођења *клавжа*. Наиме, у прелазу шездесетих у седамдесете године осамнаестог вијека слиједи низ објеката изведених у камену. За плављење дрва су у употреби све до почетка двадесетог вијека. Њихова је конструкција монументална, обликована аскетском а зато и крајње читљивом геометријом, која до данас није изгубила своју, не малу, привлачност. Треба подсетити на *чисте форме* које у оно вријеме практикује Ledoux. Мракове конструкције су наш допринос такозваној наративној архитектури. Као нека врста палеотехничког насљеђа осамнаестог вијека остао је и низ чврсто зиданих кућа које нису намијењене производњи. Зато су до неке мјере чак стилски амбициозне. То су: рударска кантина или Шелштев = Gesellenstube (из средине осамнаестог вијека), руднички магацин (1768), позориште (1771), срушена творница цинобера (1782), Јожефов ров (1786), Камшт (1790), Франчишков ров (1792), а на крају и рударска болница (1804), данас преуређена у банку (на веома погодан начин). Као документацију о стандардним рударским становима имамо карактеристични вишеетажни и вишепородични пролетарски *перхавз* (једног јединог преосталог могуће је посјетити на подручју Франчишковог рова). Сви механизми дјеловали су на вод-

ни погон. Информативни фрагменти извјештаја, с којима је могућа реконструкција доста тачне слике о ширењу рударских погона, могу се наћи у низу објављених књига од Geogra Agricole (1530) до Helfrieda Valentinitzsch (1980).

(2)

На прелазу осамнаестог у деветнаести вијек превладала је градња каменом или опеком и у стандардним индустријским објектима. У овакву зграду монтиран је водни точак с механизмом за погон пумпи, још увијек израђен од дрвета, такозвани *камшит* (1790). Без већих застоја ова је направа била у погону до 1948. године. Године 1951. је измјерена, нацртана и на крају заштићена као технички споменик прве категорије. Прве двије парне машине за погон пумпи монтиране су у Јожефовом и Терезијином рову (1837/1838). Парни погони су били послје тога монтирани скоро свуда, препознатиљиви по високим димњацима грађеним од опеке или лима, најприје осмоугаоног а касније округлог пресека. За превоз руде кроз ровове и изван њих постављене су жељезничке шине (1848). Штета је да је нестала већина рудничких зграда које су настале у другој половини деветнаестог вијека, у доба францјозефовског *установитељског периода* (Gründerzeit). Тако је у цјелини нестала хисторицистичком фасадом пресвучена топионица на Брусовшама (из година 1870/1880). Сензационално иновативне пећи, које представљају њено језгро, конструирали су Чермак и Шпирек (1878). Очувао се само дио президаних или призиданих објеката у кругу оба главна улаза *шохтова*: Франчишковог и Јожефовог (Кајзеровог). Према крају вијека почиње, умјесто старих дрвених увозно-извозних торњева, постављање постројења новог типа у кованој челичној конструкцији. Карактеристичан елемент постигнутог технолошког нивоа били су и маркантни блокови *перхавза*, повезани у више планираних стамбених колонија (које су градили од 1872. године надаље). Електрификација рудника почела је 1893. године.

(3)

Трећу групацију индустријских објеката представља социјалистичка *архитектура ливених бетонских скелета*. Она се данас, без разлога и праве потребе доста високо оцјењује, као елемент без локалног колорита односно идентитета. До неке мјере то је истина, али с друге стране, како се поменути период све више удаљава, та архитектура добија на документарној вриједности. Вријеме о коме свједочи било је уистину изразито драматично. Рудник на почетку доживљава двадесет година модернизације (1952/1972). Кориштење руде концентрисано је на Јожефов односно Кајзеров ров (који добива нову ознаку: Дело = Рад). Жичаром се веже с новим објектима сепарације на Брусовшама (1955 / 1957), одакле се руда транспортира у три најсавременије ротацијске пећи, које се граде по америчкој лиценци скоро десет година (1960/1968). Данас је очувана само једна и она, без сумње, представља јединствено инжењерско достигнуће техничке културе двадесетог вијека (на исти начин као што документује технолошке способности осамнаестог вијека већ више пута споменута *камшит*). У задњој трећини седамдесетих година почиње десетогодишња криза (1977/1987), која се завршава одлуком републичке скупштине о двадесетогодишњем периоду затварања рудника (1987/2007). Уједно је то почетак успјешне реализације преструктурирања идријске индустријске базе. Водећи чинилац тог процеса је Колектор Групп (која настаје већ 1963. године). У том временском интер-

валу одстрањена је већина старих *перхавза*. Замијенили су их стамбени блокови веома различитог естетског квалитета. Озбиљна и консистентна аналитичка истраживања ових реализација још нису спроведена.

4. Смјернице и препоруке

Препоруке Европског министарског савјета (1990) и Листа индустријског наслеђа Међународног одбора за очување индустријског наслеђа ТИССИН (2003) о заштити индустријско-техничког и градитељског наслеђа довољно су јасне. Поред одређења главних општих начела, као што су дефиниција наслеђа, шта је индустријско наслеђе, каква је његова културна важност и како га треба евидентирати, проучавати, и правно заштитити, важне су поготово следеће три конзерваторске одредбе:

(1)

Потребно је очувати интегритет функција (индустријског околиша или објекта). Аутентичност а тиме и важност наслеђа битно је окрњена ако је одстрањена машинска опрема или ако су срушене помоћне односно сервисне зграде или направе (Листа 2003, 5.1).

(2)

Мобилне елементе наслеђа треба очувати на самом мјесту: *in situ*. Дислоцирана музејска презентација мање се препоручује. Селидба машина или објекта прихватљива је само у социјално и економско заштреним околностима, због којих би фондус могао бити уништен (Листа 2003, 5.III).

(3)

Адаптација индустријског објекта за нову намјену, која гарантује његово очување, прихватљива је, али само у случају кад се не ради о изузетно важном историјском доказу. Нова намјена треба да користи традиционалну грађу и штити изворна рјешења дјелатности и комуникација тако да је у највећој мјери компатибилна с примарном намјеном (Листа 2003, 5.IV).

5. Поједина рјешења у свијету

Принцип који треба досљедно поштовати прије свега говори да морају машинске направе које се презентују остати на мјесту гдје су биле монтиране. То значи и очување зграда у којима се налазе. Могу бити обновљене или приређене за нову намјену, чак и са додацима, али увијек тако да су јасно видљиви *шавови* (између старог и новог, које не смије да *прегласа* старо). Добар примјер представљају сачувани индустријски објекти у Terrassi (Catalunya).

Ако су срушени надземни дијелови зграда, а очувани њихови темељи (што је интересантно прије свега за археологе), довољна је презентација ових сутеренских остатака, конзервираних археолошким методама, при чему су допуштене савремене монтаже заштитних или сервисних елемената. Занимљив примјер видљив је на корушком жељезарском локалитету Hüttenberg Neft: пројектант је архитект Günther Domenig (1994) из Граца.

Ако су зграде у цјелини срушене, а позната очувана графичка документација објекта, онаквог какав је некад био, дозвољена је његова симболичка ознака на начин који је смислио амерички архитект Роберт Вентури, маркирањем силуете куће у Philadelphiji, у којој је живио истакнути природословац Б. Франклин: Franklin Court (1976).

Слични задаци су занимљиви и са педагошког аспекта. Примјер је студијски пројект на локацији Engenho dos Erasmos, обрађен у саставу USP = Universidade de Sao Paulo (ARCHIPRIX Glasgow 2005, 112/113). Engenho значи на португалском шећерана: ради се о презентацији објекта саграђеног 1532/1534. године (значи у вријеме када настаје и једна фаза идријске агломерације).

6. Приједлози за презентацију индустријског наслеђа

Идријско индустријско наслеђе умјештено је у специфичан простор, у коме се, као што је очигледно, временом скупило више седиментних слојева. У вези с њиховом презентацијом занимљиви су, најприје, токови путева којима би требало да буде доступна. Прекривају се два система: 1. за моторна возила и 2. за пјешаке (или могуће бициклисте). Схема путева за саобраћај моторним возилима доста је једноставна. Главну градску артерију представља некаква петља која капиларима напада цијели периферни организам. Зато не постоје препреке да се реализује идеја о *рударском разгледном путу* као удобној повезаности традиционалних индустријских локација на којима лежи чак четири од шест тачака које су евидентирание као споменички занимљиве. Траса овог пута може се уредити на више начина: као пјешачки тротоар, маркиран дрворедом или као рудничка *мини* електрична жељезница (за повремене превозе), чак с реконструисаним фрагментима старих дрвених корита односно *рака*. Маркантни конкретни остаци скупљени су на шест локација. С обзиром на њихову старост, могли би се распоредити на следећи начин:

(1)

Такозвана *шелитев* с улазом у идријско подземље доказ је о најстаријем периоду развоја рудника (од шеснаестог вијека). Овдје логично почиње (или завршава) *рударски разгледни пут*, поред кога је могуће направити шематску симболичку реконструкцију уласка у оба знаменита главна рова, у Барбарин и Терезијин ров. За финалну фазу градње оба објекта постоји доста сигурна документација. Могуће је приказати цијели прелаз са скелетне дрвене на масивну зидану градњу.

(2)

Траса дрвених корита која повезују локације ровова Барбаре, Терезије и Инзагхија са *камштом* (још увијек као седимент најстаријег развојног периода). Локација Инзагхијевог рова је занимљива јер лежи непосредно поред аутобуске станице, што значи да се ради о потенцијалном мјесту за прву информацију о самом граду. Требало би размислити и о повезаности с разгледном тачком која се налази у осовини одстрањених објеката, односно на осовини направе за извоз, која данас није лоцирана на изворном мјесту. Уз одговарајућу прераду ипак би могла да остане на садашњој локацији као одређен симболички портал.

(3)

Јожефов ров (преименован, као што је већ речено, у Дело) јесте систем у који је укључена као уникатна знаменитост Камшт (монтирана крајем осамнаестог вијека). С обзиром на његову локацију, било би га могуће преуредити у хотелски комплекс. Овдје, с једне стране, почиње крајински парк, а са друге лежи подручје града. Ознака хотелски комплекс не значи само угоститељски и стамбени капацитет, него и конференцијски центар с бројним додатним про-

сторијама с музејским односно галеријским профилом у постојећим индустријским зградама, које су изузетно вриједне као документ епохе.

(4)

Франчишков ров (преименован, као што је већ речено, у Борбу): језгра објекта је изграђена крајем осамнаестог вијека (ту је даље изложено машинско постројење израђено и монтирано на прелазу деветнаестог у двадесети вијек). Насупрот интензивном дозиђивању и презиђивању у више од двјеста година његовог постојања, објекат је још увијек привлачан. Функционално земљиште довољно је велико да би се на њему могао умјестити примјерно димензиониран нови дио (као могућа алтернатива за смјештај музејских депоа). Новоградњу би требало смјестити потпуно дискретно на зачеље постојећих зграда. Тиме би била у цјелину подручја непосредно укључена и рударска кућа, једини преостали примјерак најстаријег типа *perhavza*.

(5)

Комплекс сепарације и топионице (који потиче из друге половине деветнаестог вијека). Три ротационе пећи, тада највеће направе такве врсте на свијету, пројектирали су инжењери Д. Смрекар и F. Belle, а као архитект био је укључен Х. Брнчич (1961, 1964, 1968). Предвиђене су биле још двије пећи челичне конструкције, које нису биле никада реализоване. Ту у старим и новим зградама могућ је приказ комплетног развоја технологије екстракције живе од примитивних постројења *sub divo* до уникатне пресипне пећи Шпирка и Чермака (која је демонтирана тек 2002. године). Тако би била на једном мјесту презентирана два *свјетска рекорда* (компаративно суочена а приказом метода и технике које су користили и другдје у свијету).

(6)

Напуштена компресорска станица монтирана је била уз трасу старих корита односно *рака*. У њој је очуван машински парк (из друге половине деветнаестог вијека) *in situ*. Објект је, додуше, статички нестабилан и у естетском погледу не представља посебну вриједност, али могуће га је без тешкоће санирати. Величина парцеле допушта додатке или доградњу. Такве захвате, гдје карактер постојеће архитектуре нема примарни значај и дозвољава слободније поступање, стручним термином означавамо као *активну модернизацију*.

7. Епилог: кандидатура за упис у регистар свјетског наслеђа УНЕСКО-а

С обзиром на све што је речено, настојање да се градски организам Идрије, који због свога урбанистичког и архитектонског састава има изузетну физиономију, упише у регистар свјетског архитектонског и културног наслеђа, разумљиво је и прихватљиво. Али конкретно одвијање тог процеса јасно указује какви су механизми моћи у савременом свијету и у односу према традиционалним културним вриједностима. Иницијативу за упис дали су у бити Шпанци, опредјељујући свој пројекат емблематично као *Camino Real del Mercurio* (2006). Најприје је о њима расправљао ICOMOS (Међународни савјет за споменике и споменичке цјелине). У исти мах предложена су четири рударска града као средишта главних историјских подручја екстракције живе у царству Хабзбурговца Карла V.: Алмаден у Шпанији, Идрија у Словенији, Huancavelica у Перуу и San Luis Potosi у Мексику.

Пројекат је занимљив и зато јер се ради о првој интерконтиненталној повезаности кандидата у оквиру УНЕСКО-а. Настојања из више разлога нису била посебно успјешна. Приједлог је блокиран на конференцији Унесковог Одбора (за свјетско наслеђе) два пута, на тридесет и трећој сједници у Севиљи (2009) и на тридесет и четвртој сједници у Бразилији (2010). У оба примјера недостајао је само један глас (за позитивну одлуку потребна је двотрећинска већина). Разлози за неуспјех су обострани, и код кандидата и код одбора. Huancavelica је своју кандидатуру повукла на првој конференцији, док је на овогодишњем засједању констатовано да због недостатака изнимног индустријског наслеђа San Luis Potosi не испуњава услове. Што значи да питање о идријској номинацији остаје отворено. УНЕСКО-в Одбор ће о томе наново одлучивати тек у љето 2013. године.

Литература

Коришћене су три врсте текстова:

- (a) текстови који се односе прије свега на Идрију
- (b) текстови о идријским индустријским објектима и
- (c) текстови који говоре о општим начелима заштите

Најважније објаве:

Ad (a):

Ivan Mohorič: Rudnik živega srebra v Idriji (Mestni muzej Idrija 1960)

Helfried Valentinitzsch: Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria (Graz: Historische Landeskommission für Steiermark 1981)

Samo Bevk & Janez Kavčič & Ivana Leskovec (r.z.): Idrijska obzorja (Mestni muzej Idrija 1993)

Damjana Prešern (r.z.): Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem (Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije 2002)

Fedja Košir: Razvoj industrijske arhitekturne dediščine Idrije (Idrijski razgledi 1/2 2006, 8/20)

Fedja Košir: Študija prostorske umestitve premične kulturne dediščine v mestu Idrija (Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani 2007)

Ad (b):

Georgius Agricola (Georg Bauer): De re metallica (Basileae 1530)

Marko Vincenc Lipold: Das K.K. Quecksilberwerk zu Idria in Krain (1881)

Katalog projektantske organizacije SLOVENIJA PROJEKT 1964/1971 (LJ 1971)

Ad. (c):

Tadej Brate: Problematika predstavljanja tehniških spomenikov na Slovenskem (Varstvo spomenikov 1987, 197/201)

Tadej Brate: Uvod v metodologijo varstva tehniške dediščine (Varstvo spomenikov 1988, 23/29)

Jelka Pirkovič: Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji (Vestnik XI 1993)

Sonja Ifko: Varstvo industrijske arhitekturne dediščine v Sloveniji (Disertacija FA UL 2003)

ARCHIPRIX (Glasgow 2005)

Summary

Professor Fedja KOŠIR, PhD, u.d.i.a.

FACULTY OF ARCHITECTURE, UNIVERSITY OF LJUBLJANA

PRESENTATION OF INDUSTRIAL HERITAGE IN IDRİJA TOWN

In the proposed elaborate, there are presented the efforts for presentation of industrial heritage in Idrija, the oldest mining town in Slovenia. There is no doubt that this is a very important issue, but in the practice, this fact is not respected in the best way, if we really want to preserve it. Method, used for exact knowledge of these issues is analytical and comparative. With this method, it is as well established the proposal, how to integrate this heritage in further development of overall urban organism.

Namely, Idrija town is a very characteristic example of structural changes that have occurred in the second half of 20th century. In this town, literally painful in a concrete meaning of the words, physically and irreversibly, it faded away the *material base*, which meant that it was necessary to change *superstructure of consciousness*. Such, without doubt, the radical concretization of the theory could have catastrophic consequences in practice. But town and especially its citizens have managed to find a compensation for the lost economic base, as well as the way for inclusion of lost tradition in the widest possible trans - local if not transcontinental frameworks. Idrija has always been attached, reciprocity, to the home ground and to the structure of transnational character.

Urban development of the settlements, which appeared at the end of 15th century in virtually impassable forests as the first example of proto-modern industrial town, could be divided in seven phases, determined by cultural and political processes. However, development of industrial architecture is only divided in three phases, characterized by use of typical energy sources. As the sediment of the oldest phase, it remained the mining castle *Gewerkenegg* castle (with architectural elements from Gothic to Baroque period). With the expansion of the mercury extraction zone, it is formed the system of manholes, followed by auxiliary structures and technical installations. But the unique buildings and institutions are an eminent architectural heritage now. Among them, the building of mining theatre is the most famous one, as the oldest preserved theatre architecture in Slovenia. Over time, the town extended from the Old to the New Square (in 18th and 19th century). During the Second World War the town centre was bombed and quite destroyed, which was one of the reasons why the town functions were dislocated now.

With overall valorisation of remaining industrial heritage, which including the above-mentioned frameworks, it may be approached to both urban planning and architectural synthesis, which would provide a more rational organization of the urban ensemble in foreseeable time perspective. Contribution to that goal is urban planning and architectural elaboration of the suggestions for rearrangement of six specific locations, illustrated primarily by schematic models.

Key words: urban planning heritage, industrial heritage, function integrity, preservation of in situ, UNESCO